

УДК 75.046.3:[37.016:743]:[378.4:611](477-25+436-25)''16/17''

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.06.1461>

ПЛАСТИЧНА АНАТОМІЯ В МИСТЕЦЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ КИЄВА І ВІДНЯ ХVІІІ СТОЛІТТЯ

Лариса КУПЧИНСЬКА

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6461-4819>

кандидатка мистецтвознавства, доцентка,
директорка Інституту досліджень
бібліотечних мистецьких ресурсів;
Львівська національна наукова
бібліотека України імені В. Стефаника,
вул. В. Стефаника, 2, 79000, Львів, Україна,
e-mail: oklarysa@gmail.com

Стаття присвячена викладанню пластичної анатомії у Києво-Лаврській мистецькій школі, яка розпочала свою діяльність у ХVІІ ст. За основу взято книжку Павла Жолтовського «Малюнки Києво-Лаврської іконописної майстерні: Альбом-каталог» (Київ, 1982), у якій представлено навчальні рисунки школи 1728—1760 рр. Вона спричинилася до появи в наступні десятиліття ґрунтовних наукових праць багатьох українських дослідників. Поза їхньою увагою залишилося питання навчального процесу Києво-Лаврської мистецької школи, що доводить актуальність теми. Метою публікації є розкриття методики викладання пластичної анатомії у Києво-Лаврській мистецькій школі в контексті здобутків інших навчальних закладів Європи. Доведено, що студенти Києво-Лаврської мистецької школи вже в ХVІІ ст. були обізнані з традиціями Болонської академії мистецтв, де анатомія вивчалася шляхом розтину людського тіла. Великі втрати, яких зазнала мистецька школа Києва, вповнює дослідження викладання предмету у Віденській академії образотворчого мистецтва, вихованці якої до появи в навчальному закладі викладача анатомії мали можливість відвідувати заняття у Віденському університеті, де від 1735 р. працювала кафедра анатомії. Це опосередковано доводить, що студенти Київської мистецької школи могли вивчати анатомію у Києво-Могилянській Академії, яка стояла на рівні передових університетів часу. Нині із впевненістю можна говорити, що студенти Києво-Лаврської мистецької школи вивчали пластичну анатомію на рівні інших європейських мистецьких шкіл із врахуванням їхнього досвіду.

Ключові слова: Києво-Лаврська мистецька школа, навчальні рисунки, пластична анатомія, Віденська академія образотворчого мистецтва, Віденський університет, Києво-Могилянська Академія.

Larysa KUPCHYNSKA

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6461-4819>

Candidate of Art History, Associate Professor,
Director Research Institute for Art Library Resources;
Vasyl Stefanyk National Scientific Library
of Ukraine in Lviv,
2, Stefanyka Street, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: oklarysa@gmail.com

PLASTIC ANATOMY IN THE ART EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF KYIV AND VIENNA IN THE 18TH CENTURY

This article is about teaching of plastic anatomy in Kyiv Lavra Art School, which was established back in the 17th century. The book «Drawings of Kyiv Lavra Icon Painting Workshop: Album-Catalog» (Kyiv, 1982) by Pavlo Zholtovsky was taken as a basis, where the training drawings of the schoolers dated from 1728 to 1760 can be found. It brought on fundamental scientific works by many Ukrainian researchers in the following decades. The educational process of Kyiv Lavra Art School remained outside their attention, which proves the *relevance of the chosen topic*. The purpose of the article is to reveal the methodology for teaching of plastic anatomy at Kyiv Lavra Art School in the context of the achievements of other educational institutions in Europe. The article states that the schoolers had various anatomical textbooks available, and analyses those that were already known in the literature. Besides, the edition prepared by Luca Ciamberrano using the artworks of the Carracci brothers is analysed. It has been proven that back in the 17th century the students of Kyiv Lavra Art School were familiar with the traditions of Bologna Academy of Arts, where anatomy was studied by dissection of the human body. The great losses suffered by Kyiv Art School were compensated by the study of teaching of the subject at Vienna Academy of Fine Arts, whose students had the opportunity to attend classes at the University of Vienna, where the department of anatomy had been working since 1735, before an anatomy teacher came to teach at the school. This indirectly proves that the schoolers of Kyiv Art School could study anatomy at Kyiv-Mohyla Academy, which was up to standard of the leading universities of the time. The high level of teaching of medicine, including anatomy, is evidenced by the projects of Kyrylo Rozumovsky and the large book collection, containing the best works by scientists of the past and present. Today, it is safe to say that the students of Kyiv Lavra Art School studied plastic anatomy at the level of other European art schools, taking into account their experience.

Keywords: Kyiv Lavra Art School, training drawings, plastic anatomy, Vienna Academy of Fine Arts, University of Vienna, Kyiv-Mohyla Academy.

Вступ. *Постановка проблеми.* 1982 р. у київському видавництві «Наукова думка» вийшла книжка «Малюнки Києво-Лаврської іконописної майстерні: Альбом-каталог» Павла Жолтовського [1]. У ній автор дослідив 23 альбоми («кужбушки», які відомі також як «куншти», «кунштбухи», з німецької мови *Kunstbuch* — мистецька книга, посібник з малювання) з колекції Києво-Печерської лаври (сьогодні вона зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України), систематизував великий за обсягом матеріал та проаналізував навчальні твори талановитої молоді, подавши широку характеристику української мистецької школи XVIII ст. Другу частину видання становить каталог малюнків, до якого увійшла 1451 пам'ятка. Усі вони постанали упродовж 1728—1760 рр. Кожна з них доповнена ґрунтовним науковим описом: зазначено порядковий номер, назву за власним визначенням автора, розмір, техніку виконання, відтворено написи на аркушах. Відповідальним редактором книжки «Малюнки Києво-Лаврської іконописної майстерні: альбом-каталог» був Яким Запаско, рецензентами — Володимир Овсійчук і Віра Свенціцька, хоча про це не згадують укладачі бібліографічних покажчиків їхніх праць [2; 3].

У книжці П. Жолтовського представлено портрети видатних політичних і церковних діячів, християнські й міфологічні сюжети, пейзажі, жанрові сцени, орнаментальні проекти. Серед них є також навчальні студії та вправи з анатомії, які в науковій літературі окремо не розглядалися.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З часу свого виходу книжка П. Жолтовського користується великою популярністю в науковому світі. До неї зверталось багато дослідників, піддаючи представлені в ній матеріали глибокому аналізу. Вона також стимулювала наступні ґрунтовні наукові проекти. Серед них праця Федора Уманцева у напрямі опрацювання архівних джерел Києво-Печерської лаври і підготовки словника українських митців, у тому числі тих, які там навчалися [4, с. 105—129]. Деякі дослідники зосередили увагу на вивченні другої частини альбомів, яка складається із 25 одиниць, зі зразками західноєвропейських гравюр XVI—XVIII ст. У 2019 р. Наталія Цецолдіна видала першу частину наукового каталогу «Альбоми навчальних ма-

люнків іконописної та малярської майстерні Києво-Печерської лаври («Кужбушки») з фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського», де описала прибл. 2000 пам'яток [5]. У цьому контексті слід зазначити, що сьогодні всі альбоми з колекції Києво-Печерської лаври оприлюднені на сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Праці П. Жолтовського та інших вчених, не зважаючи на багатоаспектність вивчення унікальної колекції, сформованої у Києво-Печерській лаврі, засвідчують важливість аналізу навчального процесу Києво-Лаврської мистецької школи, викладання в ній окремих навчальних предметів.

Мета наукового дослідження — розкриття методики викладання у Києво-Лаврській мистецькій школі пластичної анатомії, основи навчального рисунку в контексті розвитку інших європейських мистецьких шкіл, у тому числі Віденської академії образотворчого мистецтва.

Основна частина. До кінця XVII ст. навчання живопису в Україні відбувалося лише шляхом учнівства в цехових і позацехових, а отже монастирських майстернях. Однією з них була Києво-Лаврська мистецька школа. Вона діяла при Києво-Печерській лаврі, відомому в Україні осередку розвитку не лише духовної, але й художньої культури. На початку XVII ст., за часів архімандрита Єлисея Плетенецького (1550/54—1624) у Києво-Печерській лаврі розпочало діяльність вчене братство, до якого входили Захарій Копистенський (др. п. XVI ст. — 1627), Павло (1550/70—1632) і Степан Беринда (? — після 1634 р.), Тарасій Земка (?—1632), Лаврентій Зизаній-Тустановський (1550—1634) та інші. 1630 р. Петро Могила (1596—1647) заснував у Лаврі духовне училище, яке через два роки злилося з Богоявленською школою Братського монастиря. На їхній основі 1632 р. постав Києво-Могилянський колегіум.

Документи, які би могли повніше розкрити ранні роки діяльності Києво-Лаврської школи, загинули у великій пожежі 1718 р. Вивчаючи пізніші документи, дослідники стверджують, що вона розвинулася з майстерень ченців-малярів. Разом вони творили єдину «малярню», яка мала велику збірку необхідних для навчання посібників (сьогодні невідомим є повний список книжок, які використовували під час навчання митців). Остаточою школою сформувалася

у другій половині XVII ст. і від часу своєї появи її освітня програма мала системний характер, розрахований на певну поступовість в оволодінні рисунком і живописом [1, с. 5]. У своїй діяльності вона підпорядковувалася єдиному керівнику. Спочатку ним був Феоктист Павловський (1730—1744), згодом Аліпій Галик (1755—1755) і Роман (1759—1761).

Мистецькі школи, які прийшли на зміну цеховому вихованню творчої молоді, постали в Україні у XVIII ст. 1763 р. келійне навчання замінили спеціально організованою об'єднаною Лаврською малярнею [1, с. 5]. Окремі дослідники стверджують, що цей рік став переломним в історії мистецької школи і ознаменував новий її період. Це можна пояснити тим, що Петербурзьку академію мистецтв відкрили у 1757 р. Керівником реорганізованої школи став монах-живописець Захарій Голубовський (1736—1810). Термін навчання був різний, переважно 5—7 років. Школу відвідували представники духовенства, міщанства і селянства. Вже в 1765 р. точно відомо, що студентами були також вихідці з інших країн. «Щоб навчатися в Києві, іноземці пішки, з якоюсь одержимістю долали сотні й навіть тисячі кілометрів, про що свідчать їх заяви, які збереглися в архіві» [6, с. 56]. Серед них зустрічалися греки, поляки, але найбільше було представників південнослов'янських народів, а саме сербів і болгарів [7, с. 83].

Систематичне програмне вивчення рисунку — основи образотворчого мистецтва, розпочалося у 1784 р., коли відкрили рисувальний клас. Навчання у ньому відбувалося двічі на тиждень. Від початку своєї роботи рисувальний клас користувався великою популярністю. Про це свідчить кількість відвідувачів, у тому числі «різничинців», які не були представниками духовенства, або шляхти [8, с. 96]. До їх числа входили іноземці [6, с. 52]. У 1798 р. у ньому навчався 81 студент, у 1801 р. — 90, у 1802 р. — 150, у 1806 р. — 80, у 1808 — 102, у 1814 р. — 43.

Короткі відомості про навчання в рисувальному класі подають річні академічні звіти. Притому в них не згадується програма навчання. Її відсутність, правдоподібно, великою мірою компенсувалася збереженням порядку викладу матеріалу у тому чи іншому підручнику або посібнику. У ньому студенти знайомилися з правилами рисунку, знаходили інформацію про пропорції людського тіла.

Рисунки, які постали у 1728—1760 рр. у майстернях ченців-малярів (після пожежі 1718 р. і до появи Лаврської малярні), можна розділити на декілька тематичних груп. Одну з них формують анатомічні вправи студентів школи (понад 200 одиниць). В основному це зображення різних частин людського тіла: очі, губи, носи, вуха, руки (кисті), ноги (стопи) тощо [1, с. 7]. До цієї групи слід віднести навчальні рисунки голів. З-поміж інших привертають увагу зображення старших осіб, в яких підкреслена анатомічна їхня будова. Частина навчальних рисунків свідчить про відсутність досвіду виконавця. Малюючи окремі частини тіла, молоді люди виявляли споглядальне ставлення, без глибокого аналізу. Це дає змогу розглядати ці твори першим етапом навчання, де головна увага приділялася копіюванню, наслідуванню тих чи тих зразків. З архівних документів відомо про наявність у XVIII ст. кількох сотень посібників, у тому числі анатомічних альбомів, відомих як абетка [1, с. 6], але до нас дійшли лише дванадцять [9, с. 122]. Це були переважно німецькі, французькі, голландські та англійські видання XVII ст.

З-поміж багатьох вирізняється французький альбом «Principes de dessein» (Париж, 1700; гравер Жерар Одран (G. Audran; 1640—1703), автор і видавець Себастьян Леклерк (Ле Клерк, S. Leclerc; 1637—1714)), його копія (гравер Георг Конрад Боденер (G.C. Bodenehr; 1663—1710), видавець Єрміас Вольфф (J. Wolff; 1663/68—1724), який у колекції Києво-Печерської лаври зберігається під № 44: «Навчальний альбом принципів малювання» (1700). Його першу частину формують чотири таблиці, які передають частини голови, двадцять — будову голови, її особливості в різних ракурсах, міміку обличчя, десять — кисті рук, п'ять — стопи і ноги, одна — торс, одна — пропорції тіла дорослої людини, десять — фігури чоловіків і жінок, а також дітей у різних положеннях і ракурсах. Наступний розділ присвячений пропорціям обличчя, які змінюються залежно від емоцій, які виражає людина. В альбомі на увагу заслуговують таблиці, присвячені античній міфології. З огляду на те, що у виданні надається перевага тонкощам зображення голови і обличчя, деякі дослідники схилиються до думки, що його слід розглядати як підручник для митців-портретистів [9, с. 122]. Таке твердження суперечить основному правилу загальноєвропейської мистець-

Іл. 1. Блумарт Ф., Блумарт А. Ілюстрація анатомічного підручника 1679 р. Гравюра на металі. ЛННБ

Іл. 2. Балцеровський Ф. Етюди чоловічої та трьох жіночих голів, рук та ока. Перша пол. — середина XVIII ст. (репродукція з книжки П. Жолтовського)

кої освітньої програми — від простого до складного, якого дотримувалися і в Київській школі.

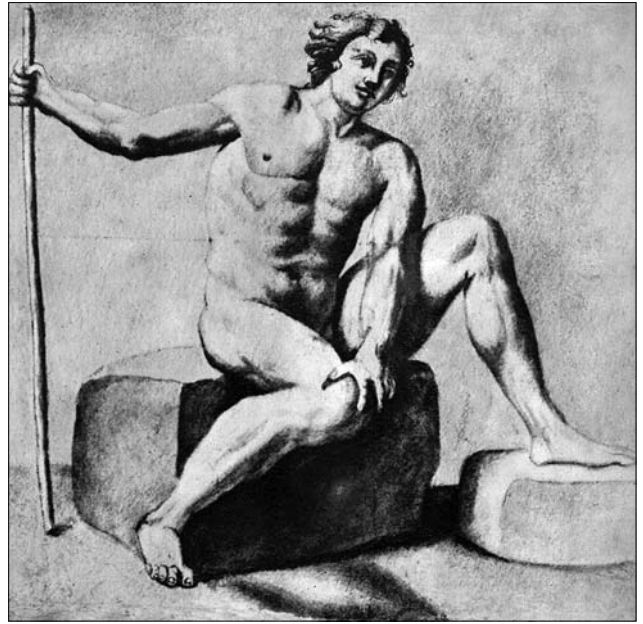
У колекції Києво-Печерської лаври були й інші альбоми. Студенти Києво-Лаврської мистецької школи вивчали маловідоме сьогодні видання нюрнберзького гравера і видавця Йоганна Крістофора

Вайгеля (J.Ch. Weigel; 1661—1726) ««Nützliche Anweisung zur Zeichnung Kunst der Kunst-beflissenen Jugend zum Anfang Taglicher Übung» (Нюрнберг, 1707), якому присвоєно № 28: «Школа малювання. XVIII ст.». Їм була відома праця Готтліба Германна (G. Herrmann; працював у 1706—1729) «Neu-vollständiges Reiß-Buch mit vielen schönen Anweisungen zum Zeichnen, Perspectiv, Kupfferätzen und Sonnen-Uhren, der Kunst-libenden Jugend absonderlich zum besten aufs neu zusammen getragen», яку видав Йоганн Леонгард Буггел (J.L. Buggel; 1650—1721) у Нюрнберзі у двох томах, перший у 1707 р., а другий у 1709 р. (альбом № 31: «Книга науки малювання. 1709»; альбом № 36: «Книга науки малювання. 1707»; альбом № 38: «Книга науки малювання. 1707»). Вони зверталися до підручника «Gründlich und vollkommene Anweisung zum Zeichnen und kunstmässige völlige Ausarbeitung menschlicher Statur» (Аугсбург, 1723) Йоганна Даніеля Герца (J.D. Hertz (der Ältere); 1693—1754), який зберігається під № 23: «Гравюра. Школа малювання, Аугсбург. 1723». У доступі вихованців школи міг бути також підручник митця, педагога і теоретика мистецтва Йоганна Даніеля Прайслера (J.D. Preißler; 1666—1737). 1716 р. в Нюрнберзі він відкрив рисувальну школу нового зразка. З її діяльністю тісно пов'язана поява найвідоміших його праць, у тому числі «Die durch Theorie erfundene Practic, oder Gründlich-verfasste Reguhn, deren man sich als einer Anleitung zu berühmter Künstlere Zeichen-Wercken bestens bedienen kan» (Band I; Нюрнберг, 1740), яка зазнала численних перевидань. Можливо, що у Київській школі були обізнані з найвідомішою працею Крісостомо Мартінеса (C. Martinez; 1638—1694) «El Atlas Anatómico». Ці та інші посібники активно використовувалися в багатьох вищих мистецьких закладах Європи.

До Києва анатомічні посібники привозили головним чином митці, які здобули освіту за кордоном. Достеменно відомо, що більшість із них залишилася після смерті Олександра Тарасевича (чернеч ім'я Антоній; прибіл. 1640—1727). Серед них збережений повністю посібник для навчання рисунку «Oorspronkelyk en vermaard konstryk tekenboek» (1679), який готував відомий нідерландський рисувальник, гравер, живописець, караваджист Абрагам Блумарт (A. Bloemaert; 1566—1651), гравіру-

вав його син Фредерік (прибл. 1616—1690) і видав Ніколас Віссхер (N. Visscher; 1649—1702) [10, с. 87] (альбом № 46: «Мистецтво малювання. XVII ст.»). Його поява тісно пов'язана з відкриттям в Утрехті (Utrecht, Нідерланди) в 1611 р. художньої гільдії св. Луки, одним із співзасновників якої був А. Блумарт. Рисунки, які увійшли до видання, митець виконав у 1625—1635 і 1645—1650 рр. Усі вони належать до кращих зразків, які бажаючи навчитися малювати могли копіювати. Серед них академічні студії рук, ніг, жіночі і чоловічі голови в різних ракурсах, з різними зачісками, в різних головних уборах, частини жіночого і чоловічого тіла, в тому чи іншому вбранні тощо. На першій сторінці підручника «Oorspronkelyk en vermaard konstryk tekenboek» зазначено, що його потрібно берегти як велику цінність [10, с. 87]. Тим не менше студенти його ґрунтовно студіювали. З нього вони копіювали окремі зображення, на що вказують два тушовані малюнки «Етюди ніг та трьох дитячих фігурок» [1, с. 150, 263] і «Етюди чоловічої та трьох жіночих голів, рук та ока» [1, с. 151, 263], який намалював Федір Балцеровський (іл. 1, 2).

До групи навчальних творів вихованців Києво-Лаврської школи входять зображення людських скелетів [1, с. 8]. Їх доповнюють анатомічні вправи погруддя тої чи іншої людини, або ж фігури на повний зріст. У Київській школі неодноразово малювали натурщиків атлетичної будови у різних положеннях і ракурсах (іл. 3, 4, 5). Відомими є зображення оголених жіночих постатей. Про активну практику вивчення живої натури свідчать замальовки народних типів [8, с. 94]. Кожен із цих рисунків позначений ґрунтовним опрацюванням людського тіла, за яким стоїть добре знання анатомії. Усі вони засвідчують нові вимоги до рисунку і методи його викладання — не тільки його чіткість, але й правдоподібність, яка передбачала ґрунтовне знання анатомії. На розуміння значення предмету в діяльності митців могло вплинути перебування у Києві ще в першій половині XVII ст. італійського архітектора Октавіано Манчіні (прибл. 1580 — після 1638). Його запросив Петро Могила з метою реставрації Софійського собору та інших київських святинь у 1637—1638 рр. Початкову освіту він отримав у Болонській академії мистецтв, відомій як Академія дель Інкаммінаті (Academia degli Incamminati),

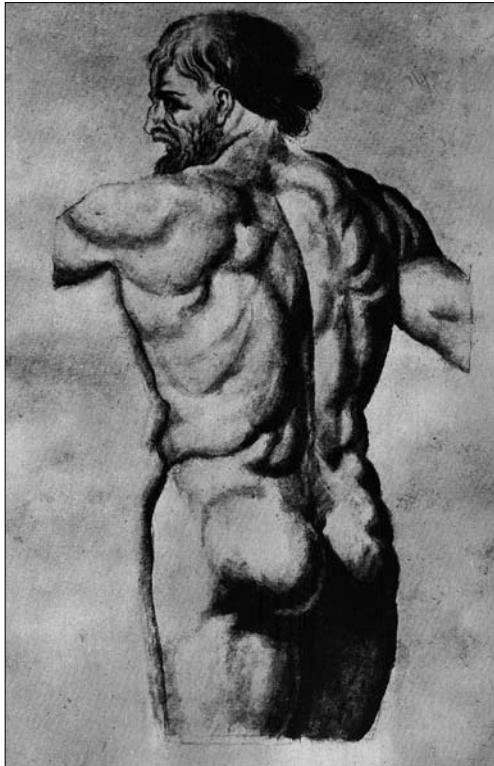

Іл. 3. Автор не встановлений. Натурщик. Перша пол. — середина XVIII ст. (репродукція з книжки П. Жолтовського)

Іл. 4. Уманський Ф. Етюд двох чоловічих фігур. Перша пол. — середина XVIII ст. (репродукція з книжки П. Жолтовського)

що означає Академія тих, хто став на правильний шлях. Вона постала завдяки старанням братів Каррачі (Carracci): Лодовіко (1555—1619), Агостіно (1557—1602) й Аннібале (1560—1609) [11] і, будучи приватним навчальним закладом, кардиналь-

Іл. 5. Автор не встановлений. Чоловічий торс. Перша пол. — середина XVIII ст. (репродукція з книжки П. Жолтовського)

Іл. 6. Чіамберлано Л., Каррачі А. Ілюстрація анатомічного підручника 1626 р. Гравюра на металі. ЛННБ

Іл. 7. Автор не встановлений. Етюди рук, що грають на клавесині. Перша пол. — середина XVIII ст. (репродукція з книжки П. Жолтовського)

но відрізнялася у своїх завданнях від державних. Її засновники розробили методу викладання рисунку, живопису і скульптури, беручи за основу до-

сягнення епохи Відродження, забезпечили майстерню відповідними навчальними і методичними посібниками. Талановита молодь отримувала комплекс теоретичних знань і вивчала оголену натуру. Курс навчання в Академії включав лекції анатомії, яку вивчали шляхом розтину людського тіла, оскільки інших засобів наочного навчання (книг, таблиць і т. д.) там не було [12, с. 37]. За прикладом Болонської академії в Європі невдовзі почали працювати державні академії в Парижі, Римі, Відні, Берліні та інших містах.

Про знання студентів Київської школи методики викладання рисунку в Болонській академії мистецтв свідчать окремі їхні навчальні рисунки. Вони виконувалися у результаті вивчення анатомічного підручника «Scvola perfetta Per imparare a Disegnare tutto il corpo Humano» ([Рим, 1626]), яке підготував італійський гравер і живописець Лука Чіамберлано (L. Ciambelano; прибл. 1580—1641) з творів Агостіно та Аннібале Каррачі. До них належать тушовані малюнки «Етюди рук, що пишуть пером» [1, с. 112, 253], «Етюди рук, що грають на клавесині» [1, с. 113, 253] (іл. 6, 7), «Голова хлопчика» [1,

с. 112, 253], а також малюнок тушшю «Голова старого в профіль» [1, с. 114, 253] (іл. 8, 9).

Великі втрати, яких зазнала Києво-Лаврська мистецька школа, дозволяють дослідникам писати лише про те, що у творчій практиці цехових майстрів поширеним було копіювання гравюр. Для них дереворити, або мідерити були тим, чим антична скульптура була для вихованців і прихильників академічної школи [13, с. 48]. Копіювання анатомічних посібників було основою освоєння рисунку. Саме ця обставина наближала київську майстерню до академічного навчального закладу [9, с. 123].

Сьогодні відкритим залишається питання вивчення анатомії студентами Київської школи. На нього частково відповідає аналіз освітньої програми Віденської академії образотворчого мистецтва, яка постанала 1692 р. Сьогодні добре відомо, що вихованці провідного навчального закладу Європи, відвідуючи заняття з рисунку, спочатку копіювали твори відомих майстрів. Наступним етапом було рисунку з гіпсів і живої натури, якому передувало вивчення посібників з анатомії. Притому вони користувалися створеною з цією метою бібліотекою. Про освоєння анатомії студентами Віденської академії доводиться говорити лише з 1726 р., коли Карл VI Габсбург (1685—1740) призначив її директором Якоба ван Шуппена (J. van Schuppen; 1670—1751), який не тільки відродив Академію, але й підняв її рівень до кращих інституцій Європи [14, с. 7]. До його важливих заслуг відноситься впровадження в 1735 р. в освітню програму анатомії [15, с. 21]. Цей рік у Відні позначений великими змінами у сфері багатьох навчальних дисциплін.

1735 р. Карл VI відкрив у Віденському університеті кафедру анатомії (п'ята у Європі, після Единбургу, Кембриджу, Берліна і Лейдена). Ця подія була пов'язана з активним розвитком на початку XVIII ст. природничих наук: хімії, фізики, біології і, звичайно, медицини, яка зазнала поділу на «доклінічні» і «клінічні» предмети. До першої групи входила анатомія людини. У листопаді 1735 р. Карла VI висловив свої міркування щодо посади професора анатомії у Віденському університеті. У своєму виступі він зазначив, що її може обійняти Франц Ксавер Маннагеротт (F.X. Mannagetta von Lerchenau; ?—?). Відомо, що між 1734 і листопадом 1735 р. він успішно провів дві анатомічні демонстрації, які

Іл. 8. Чіамберлано Л., Каррачі А. Ілюстрація анатомічного підручника 1626 р. Гравюра на металі. ЛННБ

Іл. 9. Автор не встановлений. Голова старого в профіль. Перша пол. — середина XVIII ст. (репродукція з книжки П. Жолтовського)

отримали загальне схвалення. Правдоподібно, що саме в 1735 р. у розтині тіла брали участь і студенти Віденської академії. З ним працювало 15 живописців і 4 скульптори.

Наступником Ф.К. Маннагеротта став Карл Емануїл Шелленбергер (K.E. Schellenberger; 1709—

Іл. 10. Фішер Й.М. Екорше 1785 р. (репродукція з книжки М. Пох-Калоус)

1754), який приступив до виконання своїх обов'язків 1742 р. На час його праці припадає прихід до влади Марії Терезії (1717—1780), яка всупереч складній політичній ситуації провела в державі багато реформ. Притому упродовж усього часу свого перебування на престолі вона добре розуміла значення розвитку кафедр і вивчення анатомії. Після смерті Ф.К. Шелленберґера у 1754 р. посада залишалася вакантною до 1757 р. Це пояснюється великими боргами Австрії після Семилітньої війни (доходи над витратами перевищили лише в 1771 р.). Незважаючи на складну фінансову ситуацію у Віденському університеті викладання анатомії не припиняли. Вакантну посаду тимчасово очолював Франц Йозеф Яус (F.J. Jaus;

?—?), особистий лікар Марії Терезії. З ним працював Йоганн Лоренц Гассер (J.L. Gasser; 1723—1765), який, отримавши докторський ступінь, відразу обійняв посаду. Після обрання імператором Йозефа II (1741—1790) його змінив Маттеус фон Коллін (M. von Collin; 1739—1817). Великі зміни у Віденському університеті наступили після закриття в 1773 р. ордену оо. єзуїтів. Підпорядкування університету державі, сприяло розширенню навчальної програми. 1774 р. М. фон Колліна перевели на кафедру фізіології, а на його місце призначили знаного анатома Йозефа Барта (J. Barth; 1746—1818). У відставку він подав у 1791 р. після смерті Йозефа II. Тісний зв'язок кафедри анатомії Віденського університету з двором сприяв її успішному розвитку впродовж багатьох десятиліть. Вона давала знання на лише лікарям, але й студентам Віденської академії, передусім живописцям і скульпторам.

Перша інформація про те, що у Віденській академії є професор анатомії, припадає на 1770 р. Ним був Йозеф Якоб Пленк (J.J. Plenck; 1735—1807), який отримав ступінь доктора медицини у 1770 р. Марія Терезія відправила його в університет Базеля у Швейцарії, а на його місце у цьому ж році призначила Йозефа Георга Паша (J.G. Rasch; 1738—1795), який працював там до 1786 р. Він був в першу чергу дантистом, опублікував декілька книжок: «Abhandlung aus der Wundarzney von den Zähnen, derselben, wie auch des Zahnfleisches, der Kiefer-Krankheiten, und Heilarten» (1767).

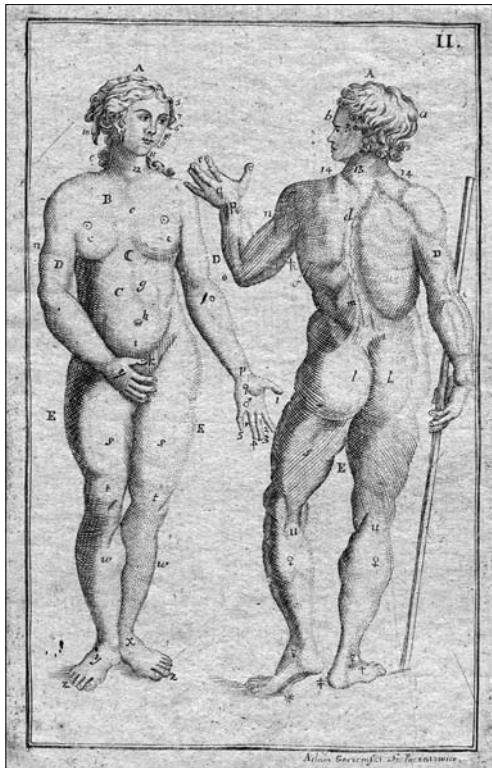
Ситуація змінилася з появою у Віденській академії скульптора Йоганна Мартина Фішера (J.M. Fischer; 1738—1795). Його педагогічний шлях був складний, оскільки він не був в Італії, не бачив Риму, що мало у цей час дуже велике значення. До праці він приступив 1786 р. як викладач анатомії. Необхідність її викладання він доводив упродовж багатьох років. Його конкурентом був згадуваний Й. Барт, який дотримувався думки, що митці не повинні знати усієї анатомії людини, а лише міологію (розділ анатомії, який вивчає м'язову систему) та остеологію (розділ анатомії, який вивчає будову і функцію кісток). Шлях Й.М. Фішеру проклала опублікована ним праця «Erklärung der anatomischen Statue für Künstler» (1785). Ґрунтовне вивчення анатомії, занурення у внутрішню будову тіла людини, кісток, сухожилля, судин і м'язів, їхнє положення та форму,

їхні функції в русі і їх прояви на поверхні, зайняло в митця, за його словами, 10 років. У 1774 р. завдяки Й. Барту він отримав доступ до вивчення тіла юнака. Його будова була досконалою. Кожну частину тіла Й.М. Фішер копіював у дереві, порівнював їх з античними шедеврами, у тому числі зі статуєю роботи Мирона «Дискобол». У передмові до своєї праці він згадує Боргезького борця з його надзвичайно мускулистим тілом, а також Геркулеса Фарнезе, який вражає потужністю м'язів. У цьому контексті слід зазначити, що Боргезький борець належить до еліністичного мистецтва, часу, коли до анатомії ставилися як до науки. Ґрунтовні знання з анатомії стали основою багатолітньої праці над створенням «Екорше» (іл. 10), в якому Й.М. Фішер проявив комбіноване мислення, виокремлював окремі частини тіла, які є його невід'ємною частиною, щоби визначити їх відношення до цілого. У своїй анатомічній фігурі, створеній у 1785 р., він подав канон прекрасної людини. У 1802 р. митець домігся виконати її відливу в м'якому металі. Зберігаючи любов до анатомії до останніх років, у 1811 р. він поставив перед собою завдання виготовити анатомічний пристрій, який мав розбиратися [16, с. 46]. 1786 р. Й.М. Фішер присвятив себе молодим людям, викладав лекції, для яких в минулому не було, навіть, аудиторії. Остеологію у літній період він викладав двічі на тиждень, у зимовий — три рази на тиждень — міологію [17, с. 35, 36]. Готуючи лекції, він звертався до праць різних вчених. Його метою було визначення значення кожної кінцівки людини відповідно до ступеня її досконалості. Античність для нього часто служила засобом для досягнення мети. Вона повинна була слугувати основою анатомічних досліджень [16, с. 12].

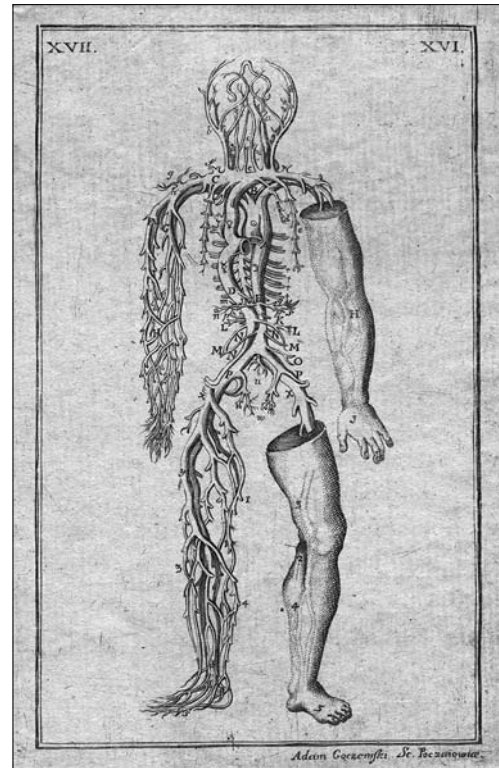
Діяльність Віденської академії, вивчення її студентами предмету анатомії дозволяють говорити про тісний зв'язок Київської мистецької школи з Києво-Могилянським колеґіумом, який у жовтні 1701 р. отримав статус Академії (1817 р. Києво-Могилянську Академію російський уряд закрити у наступі на українську культуру., перетворив її на Київську духовну академію з обов'язковим користуванням книгами лише російською мовою). Про це вже писали дослідники, зазначаючи, що Київська мистецька школа «впливала на весь православний світ, від могутньої Москви до балканських країн», і ви-

рішальна заслуга в цім була Києво-Могилянської Академії [7, с. 83]. Вона стояла на рівні передових університетів часу. Невдовзі в ній почали викладати природознавство і медицину [18, с. 24]. Притому слід зазначити, що медичний факультет, дворічний медичний курс відкрили лише в 1802 р. Першим його викладачем був вихованець Академії, доктор медицини Опанас Масловський (1740—1804), лікар Київської міської управи, організатор Кирилівської лікарні [19]. На заняттях із медицини у Києво-Могилянській Академії викладали анатомію, фізіологію, хірургію і проводили практичні заняття з цих предметів [20, с. 102], О. Масловський на лекціях з анатомії використовував здобутки німецьких вчених. Академія дала освіту 740 українським лікарям, 66 з яких захистили в Європі ступінь доктора медицини [18, с. 24]. Розвиток медицини в Україні став визначальним у роботі Кирила Розумовського (1728—1803) 1750—1764 рр. над проектом відкриття в гетьманській столиці Батурині першого в Україні університету. З цією метою він закупив за кордоном медичні прилади та інструменти, запроєктував анатомічний театр, побудував лікарню, яка мала стати його базою. Притому неодноразово думав про перетворення в університет Києво-Могилянської Академії. Усі його прохання були відхилені російською імператрицею Катериною II (1729—1796) [18, с. 26, 27]. Можливо тому, що Московський університет відкрили лише 1755 р.

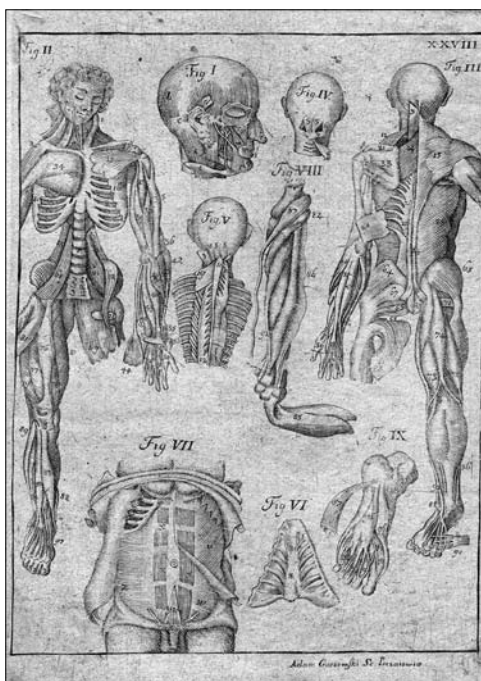
Києво-Могилянська Академія славилася великою книгозбірнею, де були не тільки друковані праці відомих вчених, але й рукописи з різних ділянок тогочасної науки, у тому числі медицини. Без сумніву, до неї входили праці Андрія Крупинського (1744—1783) з Галичини. Він здобув освіту у Віденському університеті і закінчив його зі ступенем доктора медицини. Завдяки великим успіхам і походженню, його 1772 р. призначили головним лікарем у Королівство Галичини і Володимирії. Молодому фахівцю доручили створити на новоприєднаних землях систему медичної служби і медичної освіти за планом Герарда ван Світена (G. van Swieten; 1700—1772). 13 січня 1773 р. австрійський уряд своїм рішенням покладав на А. Крупинського і його колеґ створення у Галичині «Collegium Medicum» (Медичного колеґіуму). Через кілька місяців А. Крупинський надіслав до Відня доповідну записку з низкою про-

Іл. 11. Гочемський А. Ілюстрація книжки А. Крупинського 1775 р. Гравюра на металі. ЛННБ

Іл. 13. Гочемський А. Ілюстрація книжки А. Крупинського 1775 р. Гравюра на металі. ЛННБ

Іл. 12. Гочемський А. Ілюстрація книжки А. Крупинського 1775 р. Гравюра на металі. ЛННБ

позицій, у тому числі створення медичної школи. У його намірах було відкрити медичний факультет у Львівському університеті за зразком Віденського. Це була дуже відважна думка з огляду на те, що вони

були лише в кількох європейських університетах [21, с. 54]. 1 жовтня 1773 р. відбулося урочисте відкриття «Collegium Medicum», який від початку користувався великою популярністю. Навчання було безкоштовне, слухачі перебували на повному утриманні землевласників, які скеровували їх на навчання і діставали за це кошти з губернського фонду. Це помітно вплинуло на активне зростання студентів. Колегіум проіснував 11 років, аж до відкриття медичного факультету Львівського університету. Вже на першому році навчання студентам у числі інших предметів А. Крупинський викладав анатомію. Він підготував багато підручників, які були першими підручниками з медицини в Україні. Серед них привертає увагу праця «Opisanie chorob powszechniejszych, ich leczenia» (1775). Вона адресувалася студентам колегіуму. У ній автор систематизував тогочасні знання з анатомії, фізіології людини, дав опис відомих тоді хворіб, докладно описав методи їх лікування. Наприкінці книги містився реєстр лікарських рослин, медикаментів. Видання має гравійовані анатомічні таблиці, які виконав у Почаєві Адам Гочемський (працював у 1770-х, 1780-х), звертаючись у своїй праці до таблиць німецького анатома Йоганна Адама Кульму-

са (J.A. Kulmus; 1689—1745) «Anatomica Tabellen» (1769). Упродовж XVIII—XIX ст. праця користувалася великою популярністю серед українців і тривалий час була єдиним підручником у тому числі з анатомії [22, с. 35, 36]. Підтвердженням цьому є видання у Кракові «Tablice anatomiczne Jędrzeja Krupińskiego ryte przez Adama Goczemskiego» (1849). Це була перша анатомія в малюнках (іл. 11, 12, 13).

Крупинського могли входити до книгозбірні Києво-Могилянської Академії або у XVIII ст., або після 1831 р., коли Почаївська лавра і її монастир перейшли у підпорядкування Російської православної церкви. Передача друкованої продукції тривала десятиліттями, включно до 1880 р. Цього року намісник Почаївської Лаври архимандрит Йоан передав до Музею Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії багато гравюр [23, с. 415]. Серед них були естампи авторства А. Гочемського, якого російські вчені, називаючи «Адамъ Гошемскій», зараховують до російських граверів [24, с. 241—243].

Праці А. Крупинського могли входити до книгозбірні Києво-Могилянської Академії або у XVIII ст., або після 1831 р., коли Почаївська лавра і її монастир перейшли у підпорядкування Російської православної церкви. Передача друкованої продукції тривала десятиліттями, включно до 1880 р. Цього року намісник Почаївської Лаври архимандрит Йоан передав до Музею Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії багато гравюр [23, с. 415]. Серед них були естампи авторства А. Гочемського, якого російські вчені, називаючи «Адамъ Гошемскій», зараховують до російських граверів [24, с. 241—243].

Висновки. Дослідження викладання у Києво-Лаврській мистецькій школі пластичної анатомії переконливо доводить, що її викладачі давали учням усі необхідні знання і практичні навички в образотворчому мистецтві. Це стало можливим завдяки тому, що вони дотримувалися загальноєвропейської освітньої програми, яка передбачала перехід від просто до складного.

У Києво-Лаврській школі молодь працювала з багатьма анатомічними посібниками, які підготували відомі митці, засновники і керівники різних мистецьких шкіл. Більшість із них активно використовувалася у провідних навчальних закладах Європи XVIII ст. Для студентів Київської школи вони були кращим прикладом численних анатомічних вправ. Ґрунтовне їх вивчення, підсилене контактами з європейськими майстрами, стало визначальним у розумінні значення анатомії для молодих митців.

Аналіз викладання пластичної анатомії у Віденській академії образотворчого мистецтва, студенти якої до 1770 р. з метою освоєння предмету відвідували Віденський університет, дозволяє говорити про тісний зв'язок Києво-Лаврської мистецької школи з Києво-Могилянською Академією, де вивчали медицину. На це також вказує її багата бі-

бліотека, де зберігалися друковані і рукописні праці відомих вчених, у тому числі перший підручник з анатомії, який підготував А. Крупинський та ілюстрував А. Гочемський.

Києво-Лаврська мистецька школа розвивалася у тісному зв'язку із іншими провідними навчальними закладами Європи. В освітній програмі лаврські викладачі дотримувалися характерного для цих закладів підходу у вихованні молоді, наданні їй усіх необхідних знань. Її основу творив комплекс знань теоретичних предметів, який використовувався на практиці шляхом вивчення живої природи. Пластична анатомія була головним предметом освітньої програми школи. Вона вивчалася на рівні інших європейських мистецьких шкіл із урахуванням їхнього досвіду.

1. Жолтовський П.М. *Малюнки Києво-Лаврської іконописної майстерні: альбом-каталог*. Київ: Наукова думка, 1982. 288 с.: іл.
2. *Віра Свенціцька: бібліографічний покажчик*. Упоряд. Я. Павличко. Львів: Національний музей у Львові ім. А. Шептицького, 1993. 23 с.
3. *Володимир Овсійчук: бібліографічний покажчик*. Упоряд. С. Черепанова. Львів: Каменяр, 2004. 134 с.: іл.
4. Уманцев Ф. Матеріали до словника вітчизняних мистців, ремісників, керівників художніх робіт та меценатів XVIII — початку ХХ ст. (за документами архіву Києво-Печерської лаври). *Студії мистецтвознавчі*. Київ, 2008. Чис. 1 (21). С. 102—129.
5. *Альбоми навчальних малюнків іконописної та млярської майстерні Києво-Печерської лаври («Кужбушки») з фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: науковий каталог: у 2 частинах. Частина І: Друкована графіка західноєвропейських шкіл XVI—XVIII століть*. Авт.-уклад. Н.О. Цюколдіна. Київ: Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, 2019. 568 с.: іл.
6. Степовик Д.В. Київська школа рисунка й живопису XVIII ст. та її міжнародні зв'язки. *Народна творчість та етнографія*. Київ, 1980. № 4. С. 52—60.
7. Білецький П. *Український портретний живопис XVII—XVIII ст.: Проблеми становлення і розвитку*. Київ: Мистецтво, 1969. 192 с.: іл.
8. Жолтовський П.М. Художня освіта на Україні у XVIII ст. *Високе призначення радянського мистецтва (Збірник матеріалів)*. Відп. ред. В.Н. Борисенко. Львів: Вища школа, 1975. С. 94—97.
9. Степовик Д.В. *Українська графіка XVI—XVIII століть: еволюція образної системи*. Київ: Наукова думка, 1982. 332 с.: іл.
10. Степовик Д. *Олександр Тарасевич*. Київ: Мистецтво, 1975. 136 с.: іл.

11. Krynicka M., Wierzbicki M. Octaviano Mancini architect w służbie metropolity Piotra Mohyły. *Rozprawy i sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie*. Kraków, 1959. T. V. S. 22—40.
12. Трубінікова Л., Свінар'ов В. Пластична анатомія як складова рисунка. *Українська академія мистецтва: дослідницькі та науково-методичні праці*. Київ, 2013. Вип. 20. С. 36—42.
13. Свенціцька В. *Іван Руткович і становлення реалізму в українському малярстві XVII ст.* Київ: Наукова думка, 1966. 153 с.: іл.
14. Schaller P. *Künstlerporträts von 1730 bis 1800 — Untersuchungen zu den Typenbildungen in der österreichischen Kunst [Diplomarbeit]*. Wien: Universität Wien, Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät, 2008. 136 s.: Ill.
15. Lützow C. v. *Geschichte der kais. kön. Akademie der bildenen Künste*. Wien: Verlag von Carl Gerold's Sohn, 1877. X, 194 s.: Ill.
16. Poch-Kalous M. *Johann Martin Fischer Wiens Bildhauerischer Repräsentant des Josefinismus*. Wien: Erwin Müller Verlag, 1949. 100 s. Bildtaf.
17. Weinkopf A. *Beschreibung der Kaiserl. Königl. Akademie der bildenden Künste*. Wien: bey Joseph Edlen von Kurzbet, k. k. Hofbuchdrucker Groß- und Buchbändler, 1783. 158 s.: Ill.
18. Ганіткевич Я. *Історія української медицини в датах та іменах*. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 2004. 368 с.
19. Криштопа Б.П., Лякіна Р.М. Масловський Опанас Федорович. *Києво-Могилянська Академія в іменах XVII—XVIII ст.: Енциклопедичне видання*. Відп. ред. В.С. Брюховецький, упоряд. З.І. Хижняк. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2001. С. 356, 357.
20. Хижняк З.І. *Києво-Могилянська Академія: видання друге, перероблене і доповнене*. Київ: Вища школа, 1981. 234 с.: іл.
21. Плющ В. *Нариси з історії української медичної науки та освіти*. Кн. I: Від початків української державності до 19 століття. Мюнхен: Українська Вільна Академія Наук в Німеччині, 1970. 342 с.
22. Ціборовська-Риманович І. Протомедик Королівства Галичини і Лодомерії Андрій Крупинський: діяльність і друковані праці. *Бібліотечний вісник: науково-теоретичний та практичний журнал*. Київ, 2020. № 6 (260). С. 34—38.
23. Сидор О. Станкова графіка друкарні Почаївського монастиря XVIII — початку XIX ст. *Буття в мистецтві: Збірник наукових праць і матеріалів на пошану Степана Костюка з нагоди 80-річчя*. Наук. ред. і упоряд. Л. Купчинська; відп. ред. М. Романюк. Львів: Львівська наукова бібліотека України ім. В. Стефаника НАН України, 2007. С. 409—426.
24. Ровинский Д.А. *Подробный словарь русских гравировъ XVI—XIX вв.*: в 2 т. Санктпетербургъ: Типография императорской академии наукъ, 1895. Т. I: А—І. 448 с.: ил.

REFERENCES

- Zholtovsykyi, P.M. (1982). *Drawings of Kyiv Lavra Icon Painting Workshop: Album-Catalog*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Pavlychko, Ya. (Ed.). (1993). *Svientsitska: Bibliographic index*. Lviv: Natsionalnyi muzei u Lvovi im. A. Sheptytskoho [in Ukrainian].
- Cherepanova, S. (Ed.). (2004). *Volodymyr Ovsichuk: Bibliographic index*. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
- Umantsev, F. (2008). Some material to the dictionary of Ukrainian artists, handicraftsmen, painting works managers and metsenats of the 18th beginning of the 19th century (after Kyiv Pechersk Lavra archive documents). *Researches of the Fine Arts*, 1 (21), 102—129 [in Ukrainian].
- Shchekoldina, N.O. (Ed.). (2019). *Study drawings albums of Kyiv-Pechersk Lavra icon painting workshop (Kuzhbushki) from manuscript collections of the Vernadsky National Library of Ukraine: scientific catalog: two parts. Printed graphics of the sixteenth-eighteenth century Western European art schools (Part I)*. Kyiv: Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho [in Ukrainian].
- Stepovyk, D.V. (1980). Kyiv school of drawing and painting of the 18th century and hers international connections. *Folk art and ethnonography*, 4, 52—60 [in Ukrainian].
- Biletskyi, P. (1969). *Ukrainian portrait painting of the 17th—18th centuries. Formation and development problems*. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
- Zholtovsykyi, P.M., & Borysenko, V.N. (Ed.). (1975). Art education in Ukraine in the 18th century. *The high appointment of Soviet art (Collection of materials)* (Pp. 94—97). Lviv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
- Stepovyk, D.V. (1982). *Ukrainian graphics of the 16th—18th centuries: evolution of the visual system*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Stepovyk, D. (1975). *Oleksandr Tarasevych*. Kyiv: Art. [in Ukrainian].
- Krynicka, M., & Wierzbicki, M. (1959). Architect Octaviano Mancini in the service of Metropolitan Peter Mohyla. *Papers and Reports of the National Museum in Krakow*, V, 22—40 [in Polish].
- Trubnikova, L., & Svinariov, V. (2013). Plastic anatomy as one of the constituent of drawing. *Ukrainian Academy of Art: research and scientific methodological works*, 20, 36—42 [in Ukrainian].
- Svientsitska, V. (1966). *Ivan Rutkovych and the Formation of Realism in Ukrainian Painting of the 17th century*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Schaller, P. (2008). *Portraits of the Artists from 1730 to 1800 — Investigations into the Formation of Types in Austrian Art. (Diploma thesis)*. University of Vienna, Faculty of Historical and Cultural Studies [in German].
- Lutzow, C. v. (1877). *History of the Imperial Kings Academy of Fine Arts*. Vienna: Publishing company of Carl Gerold's Son [in German].

- Poch-Kalous, M. (1949). *Johann Martin Fischer Vienna's sculptural representative of Josephinism*. Vienna: Erwin Muller published [in German].
- Weinkopf, A. (1783). *Description of the Imperial Kings Academy of Fine Arts*. Vienna: by Joseph Edlen von Kurzbet; Imperial Court Printer and Bookbinder [in German].
- Hanitkevych, Ya. (2004). *The History of Ukrainian Medicine in dates and names*. Lviv: Naukove tovarystvo imeni Shevchenka [in Ukrainian].
- Kryshchak, B.P., Liakina, R.M., & Briukhovetskyi, V.S. (Ed.). (2001). Maslovskiy Opanas Fedorovych. In: V.S. Briukhovetskyi, Z.I. Khyzhniak. *Kyiv-Mohyla Academy in the names of XVII—XVIII centuries: encyclopedic edition* (Pp. 356, 357). Kyiv: Vydavnychiy dim «KM Akademiia» [in Ukrainian].
- Khyzhniak, Z.I. (1981). *Kyiv-Mohyla Academy: second edition, revised and supplemented*. Kyiv: Vyscha shkola [in Ukrainian].
- Pliushch, V. (1970). *Outlines on the History of Ukrainian Medical Science and Education*. (Book I: *From the beginnings of Ukrainian statehood to the 19th century*). Munich: Ukrainska Vilna Akademiia Nauk v Nimechchyni [in Ukrainian].
- Tsiborovska-Rymanovych, I. (2020). Head physician of the Kingdom of Galicia and Lodomeria Andrii Krupynskiy: his professional activity and published. *Bibliotechnyi Visnyk: Scientific theoretical applied journal*, 6 (260), 34—38 [in Ukrainian].
- Sydor, O., Kupchynska, L., & Romaniuk, M. (Ed.). (2007). Easel graphics of Pochaiv Monastery printing house of the 18th — early 19th centuries. In: L. Kupchynska, M. Romaniuk. *Being in art. Collection of scientific works and materials in honor of Stepan Kostyuk on the occasion of his 80th anniversary* (Pp. 409—426). Lviv: Lvivska naukova biblioteka Ukrainy im. V. Stefanyka NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Rovynskiy, D.A. (1895). *Detailed Dictionary of Russian Engravers in the 16th—19th Centuries: in 2 vol.* (Vol. I: A—I). Saint Petersburg: Printing house of the Imperial Academy of Sciences, [in Russian].